

DE MOEIZAME INTRODUCTIE VAN DE 'BEELDRADIO' (1951)

P.B. van der Heiden

Inleiding

De introductie van het nieuwe medium televisie in Nederland ging bepaald niet van een leien dakje. Behalve bij een beperkt aantal zend- en ontvang-amateurs en de elektronicafabriek Philips, was er niet veel enthousiasme. Dit gebrek aan elan manifesteerde zich met name in de politiek, en kan deels verklaard worden uit Daalders stelling dat de televisie de grenzen tussen de bevolkingsgroepen, tot dat moment keurig opgedeeld in zuilen, doorbrak. Hij wijst erop dat de televisie een veel directer medium was dan pers en radio, terwijl de mogelijkheid van selectie veel geringer was.¹ Volgens Van den Heuvel wordt ieder nieuw medium een soort almacht toegekend: 'De massamedia, zo dacht men, oefenen op de massamens een grote invloed uit en die, veelal slechte, invloed staat bij voorbaat vast.'² De ervaringen in de tweede wereldoorlog, waarin Goebbels de massamedia als propagandamiddel gebruikte, maakte duidelijk dat die vrees niet denkbeeldig was. Een ander, wellicht belangrijker reden voor de weinig enthousiaste verwelcoming van de televisie lag in de benarde financieel-economische toestand van Nederland. De televisie kwam op in een tijd van wederopbouw, waarin de schaarse middelen voor bijvoorbeeld de industrialisatie hard nodig waren. Op het moment van besluitvorming over de intrede van het medium was er bovendien sprake van een bestedingsbeperking, nodig om de betalingsbalans in evenwicht te brengen.

De televisie heeft overduidelijk invloed gehad op vele aspecten van het maatschappelijk en individueel leven. Bank noemt televisie 'het voertuig in een intensivering van communicatie over normen en opvattingen en ook in een emotionering daarvan'.³ Ook op de politiek, die zich beducht toonde voor het nieuwe medium, zou de 'beeldradio' zijn invloed hebben. Er volgde een personalisering van het politieke bedrijf, ten koste van de

¹ H. Daalder, 'Zestig jaar Nederland (1926-1986)' in: J.H.J. van den Heuvel e.a., *Een vrij zinnige verhouding. De VPRO en Nederland 1926-1986* (Baarn 1986) p. 38-39.

² J.H.J. van den Heuvel, 'Gij zult geen aanstoot geven. Overheidsingrijpen in programma's van radio en televisie na de Tweede Wereldoorlog' in: Van den Heuvel e.a., *Een vrij zinnige verhouding*, p. 238.

³ Jan Bank, 'Televisie in de jaren zestig' in: H.W. von der Dunk e.a., *Wederopbouw, welvaart en onrust. Nederland in de jaren vijftig en zestig* (Houten 1986) p. 118.

programmatische boodschap. Politici werden steeds meer op hun 'televisiegeniekheid' beoordeeld. De televisie zou jarenlang prominent op de politieke agenda prijken: de omroepkwestie, de vraag of het bestel open zou gaan voor commerciële omroepen, zou zelfs leiden tot de val van het kabinet-Marijnen (1965).⁴

Op welke wijze, met welke politieke standpunten, en op basis van welke belangenafwegingen werd de televisie in Nederland ingevoerd? Welke actoren speelden hierin een rol? In onderstaand artikel wil ik deze vragen beantwoorden. Het bestaat uit een chronologisch overzicht van de ontwikkelingen vanaf 1948, het jaar waarin Philips begon met experimentele uitzendingen vanuit Eindhoven. Uit het artikel zal blijken dat het parlement bij de totstandkoming van het experiment vrijwel volledig buitenspel stond. De invoering van de televisie was grotendeels een onderonsje tussen Philips, de omroepen en een beperkt aantal bewindslieden.

Gepaste verstrooiing of einde van de cultuur?

'Als op pakjesavond... Amsterdam vergaapt zich aan de eerste televisieuitzending. Het verkeer in de knoop' kopte *De Tijd* op woensdag 3 oktober 1951. Een dag eerder was het televisie-experiment officieel gestart door de staatssecretaris van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, J.M.L.Th. Cals, wie de eer te beurt viel het onderwerp te zijn van de eerste televisierecensies. In die recensies werden zowel zijn woorden als zijn beeldbuispresentatie over het algemeen goed beoordeeld. Volgens het *Algemeen Handelsblad* sprak Cals 'behartenswaardige woorden', en was hij, 'sprekend voor het forum niet van de Tweede Kamer, maar van een aantal huiskamers in Nederland, in zijn rustige overredingskracht een ideale televisieredenaar'.⁵ De openingstoespraak van Cals, die 'met enige schroom de huiskamer binnentrad', hield zowel hoop voor de toekomst als een waarschuwing in: 'Na de massa-arbeid is het de massarecreatie die de menselijke persoonlijkheid belaagt (...), die elke eigen inspanning op geestelijk en cultureel gebied, dreigt te doen plaatsmaken voor passiviteit en grauwe vervlakking.' Cals waarschuwde dat de techniek geen meester over de mens mocht worden: 'Het is duidelijk, dat dit het einde zou betekenen van onze cultuur niet alleen, maar van elke cultuur.'⁶ Behalve op

⁴ Het PvdA-vergaderschema houdt rekening met uitzendingen van voetbalwedstrijden; een opmerkelijke beïnvloeding van de politiek door de tv. Bron: H. 't Hart en W. Kok, 'Publieke opinie, communicatiemedia en politiek' in: R.B. Andeweg e.a. ed., *Politiek in Nederland* (Alphen aan den Rijn 1989) p. 142.

⁵ *Algemeen Handelsblad*, 3 okt. 1951.

⁶ Openingstoespraak Cals op 2 oktober 1951, zoals weergegeven in *De Tijd*, 3 oktober 1951. Voor Amerikanen, al wat langer aan het nieuwe medium gewend, was deze opstelling blijkbaar verrassend, getuige een artikeltje onder de kop 'Is Cals kidding? (Calls TV a Culture Killer)' in een Amerikaans filmblad. Het blad maakte zich vrolijk over Cals' waarschuwing dat televisie een gevaar kan betekenen: 'It is not likely there were slightly used sets on sale the next day.' (Bron: knipselarchief Cals, in bezit erven Cals. De naam van het Amerikaanse blad wordt niet op het knipsel vermeld, waarschijnlijk betreft het hier *Variety*.)

toespraken van de staatssecretaris van OKW en van de voorzitter van de Nederlandse Televisie Stichting (NTS) J.B. Kors, werden de kijkers vergast op een film, een 'causerie' over 'de leek en televisie' en, na de pauze, het televisiespel 'de Toverspiegel'.⁷ Dit alles werd aaneengepraat door Jeanne Roos, 'een uitstekend omroepster'.⁸

Aan de, ondanks een zenderstoring van een paar minuten, geslaagde eerste nationale uitzending, was veel vooraf gegaan. Al in de jaren twintig waren zendamateurs, gevolgd door gloeilampenfabriek Philips, gestart met de ontwikkeling van televisie. In 1930 had Philips de eerste openbare demonstratie gegeven. Vijf jaar later liet zendamateur Kerkhof een groep genodigden genieten van beelden van zijn vrouw, die enkele kamers verderop verschillende hoeden opzette.⁹ Oorlog en bezetting zetten de experimenten enige tijd stil, maar al op 18 maart 1948 startten de Eindhovenaren met de uitzendingen van Philips' Experimentele Televisie (PET). Deze vonden plaats op basis van een fabriekslicentie, en hadden een bijzonder beperkt bereik: er waren op dat moment slechts twintig televisietoestellen in Nederland, het grootste deel eigendom van Philips.

Eveneens in 1948 stelden de ministers van OKW en van Verkeer en Waterstaat (V&W) een commissie in, die de opdracht kreeg te onderzoeken op welke wijze en in welke omvang de praktische toepassing van de televisie in Nederland mogelijk en raadzaam was, en daarover verslag uit te brengen. In haar rapport concludeerde de commissie dat invoering mogelijk was wanneer er voor een aanloopfase van zes jaren een garantiefonds werd ingesteld, en dat daaraan voorafgaand een tweejarig experiment gewenst was. Daarnaast bepleitte zij de heffing van *f*30 'schouwgeld'.¹⁰ De regering besliste dat de technische kant van de uitzendingen aan de PTT en Philips werd toevertrouwd, terwijl de programmatische verantwoordelijkheid bij de omroepverenigingen kwam te liggen. Ook de studioteknik zou door deze verenigingen worden verzorgd, maar geleverd (en vooral betaald) door Philips.¹¹

De zendmachtiging kreeg de NV Nozema (Nederlandse Omroep Zender Maatschappij), aangezien op basis van het Tijdelijk Telegraaf-, Telefoon- en Radiobesluit geen afzonderlijke machtigingen aan de omroepen konden worden verleend. In de Nozema waren de PTT, de rijkscommissaris voor het Radiowezen en de omroeporganisaties vertegenwoordigd. Het was de uitdrukkelijke bedoeling dat de Nozema taken zou delegeren aan haar sa-

⁷ Dit eerste Nederlandse televisiespel werd overigens in krantencommentaren zwaar bekritiseerd! Vgl. *de Volkskrant*, 5 okt. 1951, *Algemeen Handelsblad*, 3 okt. 1951. De gezamenlijkheid van de programma's werd onderstreept door een aantal verboden. Zo mochten o.a. geen kruisbeelden, colaflesjes, bieraffiches en 'decolletés dieper dan de aanzet van het kuiltje' in beeld komen, vanwege hun schadelijkheid voor de volksgezondheid of de gratis reclame. Vgl. Huub Wijfjes, *Hallo hier Hilversum. Driekwart eeuw radio en televisie* (Weesp 1985) p. 69.

⁸ *de Volkskrant*, 5 okt. 1991.

⁹ *Tien jaar televisie in Nederland* (Eindhoven 1958) p. 2-6.

¹⁰ *HTK 1951-1952*, Bijl. A, 2300-VI, nr. 12, Nota betreffende het Regeringsbeleid inzake de Televisie (Eerste Televisienota) p. 19.

¹¹ *Ibidem*, p. 19-20.

menstellende delen: de techniek aan de PTT, de programma's aan de omroepen.

Storing tussen OKW en V&W

Begin mei 1951 liet de regering weten in te stemmen met verlenging van het televisie-experiment, 'na een zorgvuldige afweging van de verschillende belangen'.¹² Uit de notulen van de ministerraad blijkt dat het voornamelijk om economische belangen ging. Philips, dat zich met zoveel enthousiasme op de ontwikkeling van de televisietechniek had gestort, had grote belangen bij de invoering van televisie in Nederland. Het concern had daarbij niet zo zeer de interne markt op het oog, maar meende dat het voor de export noodzakelijk was om in eigen land een werkende zender te hebben. In de woorden van A. Philips: 'Wat zou U zeggen van een sigarenhandelaar die niet rookt? Zou Nederland televisietoestellen kunnen exporteren zonder zelf televisie in de praktijk te brengen?'¹³ Het kabinet was voor deze redenering bijzonder gevoelig. Al in 1949 liet minister J. van den Brink (EZ) weten dat hij zich niet tegen de bouw van een zender zou verzetten, als Philips zulks noodzakelijk voor de produktie zou achten. Ook W. Drees nam een Philipsvriendelijk standpunt in. Hij meende dat de produktie van televisietoestellen voor de export noodzakelijk was. Uitvoer zou de krappe deviezenvoorraad van Nederland ten goede komen. Wel had de minister-president zo zijn bedenkingen tegen grootschalige invoering in eigen land. In de Raad voor Economische Aangelegenheden (REA) was tot consumptiebeperkingen besloten, en hij wilde de invoering van de televisie niet ten koste laten gaan van 'noodzakelijke uitgaven, zoals voor voeding en kleding'. Overigens werd in deze vergadering nog geen beslissing over invoering genomen.¹⁴

Twee maanden later herhaalde Drees dit argument nog eens. Van den Brink had begrepen dat in Amerika werd begonnen met de produktie van gecombineerde radio- en televisieapparatuur; een concurrentieslag die Nederland zou missen, als niet tot invoering van televisie werd besloten. Ook Th. Rutten, de eerstverantwoordelijke minister, wilde Nederlandse televisie. Niet alleen vanwege de belangen van de industrie, maar ook vanwege de onmogelijkheid om de ontwikkelingen tegen te houden. Drees wilde de export bevorderen, maar de afzet in eigen land zoveel mogelijk afremmen, 'temeer aangezien bij de nog weinig volmaakte uitzendingen hierdoor aan de bevolking in wezen niets wordt onthouden'.¹⁵

In november 1950 ontbrandde er een competentiestrijd tussen het ministerie van OKW en dat van V&W. Zonder Onderwijs daar in te kennen, verschoof Verkeer en Waterstaat het zwaartepunt in het televisie-experiment van de televisiecommissie naar de Nozema. Drees was met de gang van zaken verre

12 *Ibidem*, p. 20.

13 Jan Libbenga, 'Tv or not tv', *Intermediair* 27 (1991) nr. 39, p. 36-40.

14 ARA, Notulen MR, inv.nr. 2.02.05, doosnr. 393, 26 sept. 1949.

15 *Ibidem*, 28 nov. 1949.

van ingenomen. Namens zijn departement zat er een vertegenwoordiger van de RVD in de televisiecommissie, die met deze verschuiving nutteloos dreigde te worden. Minister van Verkeer en Waterstaat D. Spitzen rechtvaardigde de ingreep door er op te wijzen dat de televisiecommissie een louter technische opdracht had, terwijl de Nozema, waarvan ook de omroepen deel uitmaakten, zich ook op de culturele kant kon richten. Spitzen was wel bereid 'als hoofdzaken aan de orde komen' in de Nozema, deze voor de ministerraad te agenderen.¹⁶ Staatssecretaris Cals zag in deze manoeuvre reden om een nota aan de ministerraad te sturen. De Nozema viel, als zenderexploitant, rechtstreeks onder V&W, terwijl de televisiecommissie onder de gezamenlijke verantwoordelijkheid viel van de beide departementen. Juist nu de technische problemen op de achtergrond kwamen ten faveure van de geestelijke en culturele dimensie, werd het eerstaangewezen departement daarvoor, OKW, gepasseerd. Voor Cals was dit onverteerbaar. Een ernstig bezwaar was ook het feit dat in de Nozema, anders dan in de televisiecommissie, geen vertegenwoordigers van de filmindustrie waren opgenomen. Deze industrie dreigde buitenspel te worden gezet nu de verhouding tussen beide media moest worden vastgesteld.¹⁷

Met dit argument wist Cals zich verzekerd van de steun van Drees, die al eerder het belang van inschakeling van de filmindustrie had benadrukt.¹⁸ Niet alleen koesterde de minister-president financieel-economische bedenkingen tegen de tv; hij was bovendien een liefhebber van het witte doek, en dwarsboomde ook om die reden de komst van de nieuwe concurrent.¹⁹ Voorts hekelde Cals het feit dat de directeur-generaal van de PTT de Nozema had gemachtigd om de omroepverenigingen de televisieprogramma's te laten verzorgen. Hij was verbolgen over het feit dat 'deze aangelegenheid van zuiver culturele aard' buiten het departement van OKW was geregeld, en bestreed voorts de bevoegdheid van de Nozema, die als doelstelling louter zenderexploitatie kende, zich met de programma-invulling te bemoeien. Cals stelde de ministerraad voor om van start te gaan met een experiment, waarbij het ministerie van OKW de leiding zou hebben, en waarbij de rol van de Nozema ondergeschikt zou worden gemaakt aan die van een verbrede televisiecommissie.²⁰

In april 1951 vonden in de Eerste Kamer de algemene politieke beschouwingen over de begroting van 1951 plaats. Namens de PvdA vielen J. van de Kieft en C. Woudenberg de regering hard. De regering was 'wanneer ik het voorzichtig zeg (...) wel wat verder (...) gegaan dan het Parlement met mogelijkheid van haar kon verwachten', aldus fractieleider Van de Kieft. Hij kon zich niet aan de indruk onttrekken dat 'het belang van een bestaande firma

16 *Ibidem*, 13 nov. 1950.

17 ARA, Bijlagen notulen MR, inv. nr. 2.02.05.02, doosnr. 467, 2 mei 1951.

18 ARA, notulen MR, inv.nr. 2.02.05, doosnr. 394, 13 nov. 1950.

19 Aldus G. van der Wiel, hoofd van de Rijksvoorlichtingsdienst, in *Voor de eenheid van beleid* (Den Haag 1987) p. 283. Van der Wiel wijt de late komst van televisie in Nederland geheel aan Drees' afkeer van dit medium.

20 ARA, Bijlagen notulen MR, inv. nr. 2.02.05.02, doosnr. 467, 2 mei 1951.

hier misschien in het bijzonder in het oog wordt gehouden'.²¹ Zijn fractiegenoot onderstreepte dit nog eens door te wijzen op de 'tamelijk sterk monopolistische positie' die Philips zou hebben. De multinational had in het buitenland mogelijkheden genoeg om met een werkende televisiedienst te kunnen experimenteren. Hij verdacht Philips ervan de mogelijkheden te willen scheppen voor het creëren van een binnenlandse markt. Woudenberg riep de regering op eindelijk eens een standpunt inzake het televisiebeleid te bepalen, zodat de PTT en Philips de regering niet voor een fait accompli konden stellen. Hij wilde, ook gezien de noodzaak tot soberheid, een opschorting van het experiment tot na een debat over het televisiebeleid.²²

Drees wees in zijn antwoord weer op de economische belangen, niet enkel voor een bepaalde firma, maar voor het gehele land. Hij verklapte dat hij persoonlijk geen voorstander was van de invoering van de televisie, gelet op de noodzaak tot bestedingsbeperking. 'Het is een van de gevallen, waarin wij tot een compromis moeten komen en waarin een zekere balanceerkunst nodig zal zijn', besloot de premier.²³ Op 23 april gaf Philipsdirecteur Otten de politiek nog een zetje in de gewenste richting. Hij verklaarde dat zijn bedrijf binnen tien jaar failliet zou zijn, als niet snel werd gestart met televisie in Nederland.²⁴ De werkgelegenheidseffecten die dit op de Brabantse provincie en het gehele land zou hebben, lieten zich voorstellen.

In de ministerraad van 2 mei 1951 werd eindelijk besloten om een tweejarig televisie-experiment te starten. Daarbij speelden niet alleen de exportbelangen een rol. Ook het feit dat in de grensstreken beelden uit België en Duitsland konden worden ontvangen was hierbij van belang. Op deze uitzendingen had de Nederlandse overheid in het geheel geen invloed. Met name Rutten (OKW) toonde zich voor dit argument gevoelig. Aan het experiment zou het Rijk een zendmast, inclusief de verbinding naar de studio, bijdragen, de omroepverenigingen zouden de programma's verzorgen, terwijl Philips de overige kosten moest dragen.²⁵ De rol van de Nozema werd, conform Cals' voorstel, strikt beperkt tot de technische leiding van het experiment.²⁶ Voor de

21 *HEK* 1950-1951, p. 331.

22 *Ibidem*, p. 349.

23 *Ibidem*, p. 354.

24 Ad Teulings, *Philips. Geschiedenis en praktijk van een wereldconcern* (Amsterdam 1977) p. 147-151.

25 ARA, notulen MR, inv.nr. 2.02.05, doosnr. 395, 2 mei 1951. Een en ander geschiedde op voorstel van Philips, dat in een brief aan de minister van Economische Zaken had aangeboden om apparatuur en personeel van PTT, omroepen en Philips te bundelen, zodat de televisie vrijwel zonder een beroep op openbare middelen kon worden ingevoerd. Daartoe stelde Philips een complete studio ter beschikking. (ARA, Bijlagen notulen MR, inv. nr. 2.02.05.02, doosnr. 467, 2 mei 1951, brief van Ir. Th.P. tromp aan de minister van Economische Zaken, dd. 10 feb. 1951) Overigens werd een afschrift van deze brief wel aan de minister van V & W, de minister-president en de DG van de PTT verzonden, maar niet aan de minister of de staatssecretaris van OKW.

26 *HTK* 1951-1952, Bijl. A, 2300-VI, nr. 12, Eerste Televisienota, p. 21. Overigens geeft Berends Drees een opmerkelijke initiërende rol in deze gang van zaken, er enigszins aan voorbij gaand dat de besluitvorming plaatsvond op basis van voorstellen van Cals, die, zeker wat betreft de verhouding televisiecommissie-Nozema grotendeels werden

federatie van omroepverenigingen was dit reden om haar medewerking aan het experiment op te schorten. Haar leden zagen zich van een flink stuk van hun invloed beroofd. Immers, in de Nozema hadden de omroepen een veel grotere stem in het kapittel dan in de televisiecommissie.

In de tussentijd ging Philips gewoon door met zijn PET vanuit het natuurkundig laboratorium in Eindhoven. De twintig kijktoestellen waren langzaam gegroeid tot een aantal van honderdvijftig in 1951. Op deze toestellen had een beperkte kijkerschare in de eerste in Nederland uitgezonden voetbalwedstrijd, PSV met 2-1 van Eindhoven zien winnen.²⁷ Op 17 mei, de dag waarop de begroting voor cultuur voor 1951 in de Tweede Kamer behandeld werd, verschenen artikelen in de pers waarin Philips aankondigde, hangende de beslissing van de omroepverenigingen, in juni te starten met televisie-uitzendingen vanuit Lopik. 'Wij hebben niet de ambitie, maar wel de bereidheid om een begin te maken met deze uitzending. (...) Wij blijven er van overtuigd, dat dit ons werk niet is', aldus een woordvoerder van Philips.²⁸ Zoals te verwachten was, leverde deze inbreuk op het privilege van de verzuilde omroeporganisaties stof voor een debat in de Tweede Kamer.

De verfoeilijke massa-mens

De Tweede Kamer liep vrijwel unaniem te hoop tegen de plannen van Philips om, buiten de omroepen om, te starten met televisie-uitzendingen. Daarbij was niet enkel de liefde voor het verzuilde omroepbestel in het geding. De radiospecialisten waren ook niet overtuigd van de merites van het nieuwe medium, en waren bovendien van mening dat het niet het juiste moment was voor invoering. Vooral H. van Sleen (PvdA) hekelde Cals over het starttijdstip. Noodzakelijke investeringen, zoals voor de oprichting van nijverheidsscholen en voor de woningbouw, kwamen hierdoor in het gedrang. De sociaal-democraat was niet slechts bevreesd voor de staatsfinanciën. Hij voorzag ook problemen voor de bevolking, aangezien een televisietoestel ongeveer f900 zou kosten, en na een jaar al f100 aan onderhoudskosten zou vergen. De snelle ontwikkelingen in het buitenland, waar de kleurentelevisie zich al aankondigde, waren redenen te meer om 'rustig (te) bezinnen, en niet onder de zweep'. Ook Van Sleen onderkende de belangen van Philips en het hele land, reden waarom hij het Philips-experiment had toegejuicht. De

gevolgd. Vgl. Rob Berends, 'Een staatscommissie en een luchtbel. De televisieraad en de sociaal-culturele aspecten van een nieuw massamedium, 1951-1953' in: *Jaarboek mediageschiedenis 2* (Amsterdam 1990) p. 140-143.

²⁷ *de Volkskrant*, 4 sept. 1950. Overigens opende *de Volkskrant* al bij de eerste uitgezonden wedstrijd de nog steeds lopende discussie over de rol van de tv bij de beoordeling van het voetbal; onder het kopje 'Nòg een scheidsrechter' vraagt zij zich af 'Ziet de televisie anders dan het oog van de scheidsrechter en toeschouwers?' Beide PSV-goals waren omstreden. De eerste goal zou in buitenspelpositie zijn gemaakt, maar tv-beelden wezen het tegenovergestelde uit. Het tweede doelpunt bleek in een close up voorafgegaan te zijn door een loepzuivere handsbal.

²⁸ *Nieuwe Haagsche Courant*, 17 mei 1951.

gloeilampenfabriek mocht echter onder geen beding de verantwoordelijkheid voor de programmering krijgen: 'Niet de groothandel of een andere industrie dient het programma in handen te krijgen. Ik vrees, dat wij dan een programma zouden krijgen, waarbij de mensen stenen voor brood krijgen.' De sociaal-democraat verlangde een nota over het televisiebeleid, en wilde de toezegging van de staatssecretaris dat de regering vòòr de behandeling van die nota geen maatregelen op televisiegebied zou nemen.²⁹

De KVP'er J. Peters had andere bezwaren tegen het nieuwe medium: 'Ook kan de principiële vraag worden gesteld of de televisie een gewenste vorm van ontspanning is. Waar zij de mogelijkheid opent, met een enkele draai aan een knop de wereld in duizenderlei vormen in de huiskamer te halen, werkt zij ongetwijfeld de passieve ontspanning in de hand en is het gevaar niet denkbeeldig, dat de televisie meewerkt aan de schepping van het verfoeilijke artikel massa-mens.' Hij wilde dan ook de grootst mogelijke waarborgen ter bescherming van het 'geestelijk volkswelzijn'.³⁰

Ook de oppositionele Th. van der Zaal (ARP) viel de staatssecretaris hard aan: 'Wat de televisie aangaat, vragen wij ons af of de Regering ook op dit terrein een chaos wil scheppen.' De antirevolutionair, bestuurslid van de NCRV, vroeg zich af of het wel billijk was om de omroepen op hoge kosten te jagen, zonder hen verantwoordelijkheid in het definitieve bestel toe te zeggen. Ook hij had ernstige bedenkingen tegen invoering op een moment dat bestedingsbeperking geboden was.³¹

Staatssecretaris Cals had veel begrip voor de ongerustheid van de kamerleden. Ook hij vond het een weinig gelukkig tijdstip voor de invoering van het nieuwe medium, maar dat was volgens hem niet de kwestie. Hij vreesde dat uitstel van invoering veel grotere gevaren met zich bracht. De economische belangen voor Nederland waren groot; de export van dure televisies zou veel deviezen opleveren. Bovendien dreigde het culturele gevaar dat Nederlanders naar de oncontroleerbare Belgische en Duitse zenders gingen kijken. De regering zou terughoudend zijn bij de invoering van het 'mass-medium bij uitstek', en bijvoorbeeld aankoop op afbetaling zo veel mogelijk beperken. De wens van Van Sleen om geen beleid te implementeren voordat de Kamer zich over een televisienota had uitgesproken, wilde de staatssecretaris niet honoreren. Een tweede wens, om de omroepverenigingen vooraf al een plaats in het definitieve bestel te garanderen, noemde Cals weliswaar billijk, maar hij kon zich er nog niet op vastleggen. De Kamer moest zich immers eerst nog uitspreken over een definitieve omroepwet! Wèl liet hij weten dat de regering in beginsel bereid was ook in de definitieve regeling de omroepverenigingen een plaats te geven. Zij konden dan wel beter terugkomen op hun dreigement om uit het experiment te stappen. De gewraakte aankondiging van Philips had volgens Cals weinig om het lijf. De fabriek had geen nieuwe machtiging gekregen, en mocht op basis van de fabriekslicentie slechts de PET-

29 HTK 1950-1951, p. 1705-1706.

30 *Ibidem*, p. 1708.

31 *Ibidem*, p. 1707-1708.

uitzendingen verzorgen. Philips mocht zonder nieuwe machtiging geen gebruik maken van de PTT-zender.³²

Enkel Van Sleen was ontevreden over de antwoorden van Cals. Een nota zou een steun in de rug van Cals zijn, omdat er volgens de PvdA'er 'tot heden te veel over het departement heen is geregeerd'. Hiermee doelde Van Sleen op de competentiestrijd met V&W en het eigenmachtig optreden van Philips en de PTT. Cals moest concrete toezeggingen doen dat er geen beslissingen werden genomen die bindend zouden zijn voor de periode na het experiment, anders zou Van Sleen een motie hiertoe indienen. In tweede termijn hield Cals wat betreft de nota de boot af, maar verklaarde wel dat nog maar gewerkt werd aan de experimentele fase. Van Sleen was gerustgesteld, ondanks Cals' woorden dat men zich voor de toekomst bond naarmate men verder ging. Een motie bleef uit.³³

De Nozema raakt buiten beeld

Op 20 november 1951, bijna twee maanden na de officiële start van het televisie-experiment, verscheen de door Van Sleen verlangde Televisienota, waarin Cals het televisiebeleid in verleden, heden en toekomst uiteenzette. Het bleek dat de Nozema niet van zins was zich buitenspel te laten zetten. In een rapport aan de minister van V&W stelde zij dat de verwezenlijking van de regeringsplannen 'bij een stringente interpretatie op grote moeilijkheden' zouden stuiten. Een uitweg uit de problemen wist zij ook: de Nozema zou tijdens de experimentele fase 'centraal richtinggevend orgaan' moeten blijven, terwijl de omroepen definitief de verzorging van de programma's toegewezen moesten krijgen. De regering wees beide eisen af. De rol van de Nozema werd beperkt tot de technische leiding, terwijl de omroepverenigingen, zoals in het Kamerdebat al gemeld, niet meer kregen dan een welwillende houding van het departement.

De televisienota markeert het definitieve einde van de prominente rol van de Nozema in het beleid. De zendmachtiging, die haar in 1949 was verstrekt, werd ingetrokken, en voor de periode van het experiment gegund aan de nieuw opgerichte Nederlandse Televisie Stichting (NTS), een samenwerkingsverband van de omroepverenigingen AVRO, KRO, NCRV en VARA.³⁴ Op basis van de machtiging mocht de NTS drie uur per week uitzenden, welk kwantum onder haar leden moest worden verdeeld. Verder zou een kwart van de zendtijd bestaan uit een gezamenlijk programma, zoals dat ook op de radio gebruikelijk was. Zo'n gezamenlijk programma werd nodig geacht omdat de omroepen te maken kregen met een meerderheid van andersdenkenden, aangezien er maar één zender was. Pogingen van de regering om de volledige zendtijd als nationaal programma in te richten, waren door de omroepverenigingen

³² *Ibidem*, p. 1710-1712.

³³ *Ibidem*, p. 1714-1715.

³⁴ De NTS was de voorloper van de Nederlandse Omroep Stichting (NOS).

getorpedeerd.³⁵ De omroepen moesten propaganda voor de eigen kring beperken, politieke mededelingen mochten niet polemisch zijn en handelsreclame op tv was verboden.³⁶ Tevens werd de oprichting van de Televisieraad wereldkundig gemaakt, een breed samengesteld college dat onder andere de rol van de televisiecommissie moest overnemen.³⁷ In de raad waren deskundigen van de ministeries van OKW en V&W, alsmede van de NTS, de PTT, Philips, de 'film- en kunstwereld' en het 'culturele leven in het algemeen' opgenomen. Tenslotte introduceerde de nota een 'televisiebijdrage' (kijkgeld) van f2,50 per maand.³⁸

Aangezien de televisie-uitzendingen al gestart waren, kon de Kamer slechts nakaarten. Met de inhoud van de nota had geen enkele fractie grote problemen. Naast het tijdstip van invoering op een moment van bestedingsbeperking, was er enkel lichte kritiek op de wijze waarop de regering de uitvoering van het televisiebeleid had uitbesteed. Van der Zaal verweet het kabinet 'handigheid'. Industrie en omroepen moesten opdraaien voor de aanzienlijke kosten, terwijl de regering de touwtjes in handen hield. Volgens de NCRV-bestuurder werden de tv-werkers zo in feite zetbaas van het departement.³⁹ Van Sleen en Peters drongen aan op een snelle invoering van het kijkgeld: 'Wie eenmaal A (aanvangen) heeft gezegd, dient B (betalen) te laten volgen.' De socialist wilde de garantie dat de omroepen ook in het definitieve bestel hun rol zouden behouden.⁴⁰ Peters was nog steeds bezorgd over de psychologische uitwerking die de nieuwe huiskamervriend op de volksmentaliteit kon hebben.⁴¹

Cals ging slechts kort op de gemaakte opmerkingen in. Hieraan was het feit, dat na dit debat het Kerstreces zou aanvangen, en hij de 'aangename sfeer' die in de Kamer hing niet wilde verstoren, niet vreemd. Van der Zaals verwijt van handigheid pareerde hij ad rem: 'Mijnheer de Voorzitter! Dit is een geheel nieuw bezwaar; de bezwaren gaan veelal juist in tegengestelde richting.' In antwoord op de antirevolutionair bouwde Cals Van Sleens alfabet uit: '(...) de eerste die dan volgt, is de C van controleren, en dat is een plicht die de

³⁵ ARA, Notulen MR, inv.nr. 2.02.05, doosnr. 395, 10 sept. 1951. Van pleidooien 'voor de oprichting van een nationale televisie, die onafhankelijk van de omroepverenigingen moest gaan functioneren', was echter absoluut geen sprake in Cals' nota aan de ministerraad en in zijn televisienota aan de Kamer. Vgl. P.J.A. Idenburg en Th. J.M. Ruigrok, *In de pers, deel 1, De visie van de pers op commerciële omroep in Nederland. 1951-1991: Van REM-eiland tot RTL4* (Den Haag 1991) p. 14-15.

³⁶ Overigens was er op dat moment geen sprake van een principiële afwijzing van commercie op de buis: de regering meende dat het beperkte aantal ontvangsttoestellen reclame onaantrekkelijk zou maken. Wel wilde men een onderzoek naar de mogelijkheden van reclame op de radio, vooral gericht op het buitenland, via de Wereldomroep. ARA, Notulen MR, inv.nr. 2.02.05, doosnr. 395, 2 mei 1951.

³⁷ Zie voor een beschrijving van oprichting en taken van de Televisieraad: Berends, 'Een staatscommie en een luchtbel.'

³⁸ *HTK 1951-1952*, Bijl. A, 2300-VI, nr. 12, Eerste Televisienota. Een 'standaardgezin' had, volgens CBS-gegevens, een besteedbaar weekloon van f45.

³⁹ *HTK 1951-1952*, p. 1262.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 1263.

⁴¹ *Ibidem*, p. 1261.

Regering op dit punt zeker heeft.⁴² Hiermee was voor Cals en de Kamer de kous af; televisie was geregeld, de klok kon niet meer terug worden gedraaid.

Conclusie

De veronderstelling is gerechtvaardigd dat de televisie, zonder de grote druk van Philips, in Nederland nog later zou zijn ingevoerd dan daadwerkelijk is gebeurd. De belangen van Philips waren duidelijk: het bedrijf wilde een positie veroveren op de groeiende electronicamarkt. Daartoe was de multinational al begonnen met eigen uitzendingen vanuit Eindhoven. Officieel richtte het bedrijf zich voornamelijk op de export van tv's, maar daarvoor was een binnenlandse 'televisiedienst' onmisbaar. Dat deze dienst, in ieder geval op termijn, ook een forse interne markt zou creëren, was een door Philips niet uitgesproken wetenschap. Het exportargument was van doorslaggevend belang voor de ministerraad. Met name Van den Brink (EZ) en Drees waren geporteerd voor het idee om via de uitvoer van dure toestellen deviezen binnen te halen.

Warme voorstanders van de televisie waren niet vertegenwoordigd in de ministerraad. Met name Drees reageerde zuinig. De tegenstanders bedienden zich van argumenten van vooral binnenlands-economische en culturele aard. De vrees, dat de televisie de bestedingsbeperking zou bemoeilijken, werd zowel in de ministerraad (met name door Drees) als in het parlement (vooral door de PvdA) nadrukkelijk verwoord. Drees behoorde zo dus zowel tot de voorstanders van de produktie van televisietoestellen voor de uitvoer, als tot de tegenstanders van de invoering van een Nederlands televisiebestel. Los van de economische problematiek vreesden velen dat de televisie een slechte invloed zou hebben op de mentaliteit van de kijkers. De wetenschap dat de tv niet bij de grens kon worden tegengehouden en de belangen van de Nederlandse industrie wogen zwaarder dan de bestedingsbeperking en de angst voor verval van de cultuur. Het culturele element werd wel zo belangrijk geacht, dat het televisiebeleid bij het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen werd ondergebracht, ten koste van de monopolie-aanspraken van V&W.

Heikel punt was, zoals altijd in omroepkwesties, de positie van de omroepverenigingen. De Kamer was van mening dat deze verenigingen al bij voorbaat de garantie moesten krijgen dat zij ook in het definitieve bestel de programma's mochten verzorgen. Het kabinet wilde nog geen formele garantie geven, maar toonde zich wel in principe bereid. Echter zonder veel enthousiasme; in eerste instantie wilde de ministerraad de zendtijd vullen met een gezamenlijk programma onder de vlag van de NTS. De machtspositie van de bestaande omroepen was zodanig dat zij deze 'aanval' konden afslaan.

Duidelijke verschillen in opvattingen over het televisiebeleid waren er niet tussen de verschillende partijen. Eendrachtig streden de 'verzuilde' partijen (KVP, PvdA en ARP) om de positie van 'hun' omroepen te beschermen, terwijl de niet-omroepgebonden VVD, CPN en CHU geen pogingen deden om zulks te

⁴² *Ibidem*, p. 1277.

verhinderen. Eenstemmig klonk ook de twijfel over het moment van invoering. De Kamer liep telkens achter de feiten aan; een poging van Van Sleen om een nota vooraf los te krijgen werd door Cals niet gehonoreerd. Zo werd de tv ingevoerd zonder indringende bemoeienis met het parlement.

De introductie van de televisie werd zo een onderonsje tussen een aantal ministeries (EZ, OKW en V&W), de omroepen, de PTT en Philips. De Nozema werd buitenspel gezet. Na een aanvankelijk protest legden de omroepen zich daarbij neer, wellicht gerustgesteld door de prominente positie die zij kregen als samenstellende delen van de NTS, officieel de enige zendgemachtigde in Nederland. Het nieuwe medium kon, zonder veel politiek gekrakeel, Nederland gaan veroveren.